

СУЧАСНИЙ КНИЖНИК ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК

У статті виокремлено дві взаємозумовлені між собою іпостасі Валерія Шевчука: як науковця та письменника. Авторка аргументовано доводить, що його художні твори та літературознавчі дослідження прикметні прагненням визначити роль і місце людини в культурному просторі певної доби. При цьому зауважено: життя й літературно-наукова діяльність В. Шевчука сповнені непередбачуваності, незвичності, інколи навіть містичності, а він належить до митців, вихованих на перехресті двох культур – народно-національної та загальноєвропейської.

Ключові слова: Валерій Шевчук, мемуаристика, давня література, Бароко, періоди творчості.

У другій половині ХХ – на початку ХХІ сс. Валерій Шевчук життєвим і культурно-мистецьким подвижництвом знову явив світові у своїй особі ренесансну людину, таку, що поєднує багатомірність таланту, величезне працелюбство та працездатність, спроможність зреалізувати всупереч зовнішнім заборонам-перепонам грандіозні задуми. Наснажений епохою Бароко, він простежив розвиток української літератури в її епічному, ліричному та драматичному розмаї, переклав тисячі зразків староукраїнської поезії, повернув читачам козацького історіографа Самійла Величка і т. ін., витворив оригінальний епос і драматургію.

Його художня проза – багатогранна, але в центрі – проблеми добра та зла, прекрасного й потворного, проблеми людини. Звертаючись до часу давнього чи новітнього, фантазуючи або передаючи реалістичні картини буття, В. Шевчук розкриває внутрішній світ людини, шукає естетично-виражальні засоби для показу її зв'язку із соціумом. Його наукові дослідження також позначені прагненням визначити роль і місце людини в культурному просторі певної доби. “Я хочу пізнати людину. Максимально, наскільки зможу” [6], – твердо і дещо пафосно, проте щиро й переконливо говорить митець.

При цьому життя та літературно-наукова діяльність В. Шевчука сповнені не-

передбачуваності, незвичності, інколи навіть містичності.

Перша “непередбачуваність”: не зважаючи на свою популярність, він – людина не публічна: “Не люблю трибун і мікрофонів. Я відчуваю, що тоді мене неначе вкладають у футляр” [6]. І дотична до неї: не дивлячись на те, що набуток В. Шевчука сьогодні видруковано 133 книгами, перекладено понад 20 мовами світу, фундаментально про нього ще не сказано. Хоч продюковано багато рецензій, критичних статей, але тільки одну монографію [3]. Автори праць про митця переважно відзначають його новаторство, головне в плані творення епічних зразків, у яких синтезовано світову філософію та українську міфологію і фольклор [2; 4]. Найбільше уваги приділено романові-баладі “Дім на горі”.

На відміну від багатьох літераторів, В. Шевчук постійно і всюди акцентує місце свого народження – Житомир; відкрито підкреслює: для нього світ починався й закінчувався Житомиром (перше оповідання, творене в 10-му класі, – про історію містечка); наголошує, що в цьому місті переплелися українські й польські роди. Характеризуючи т. зв. *житомирських поляків*, Шевчук твердить: “Це ті “поляки”, з яких вийшли Володимир Антонович, Тадей Рильський, Кость Михальчук, Борис Познанський, Галина Журба, В'ячеслав Липинський – нащадки скатолизованого <...> українського населення [8, с. 455]. Щоправда, рідний дід письменника, Франц Малецький, мав своїм предком утікача з Польщі. (Саме на діда-поляка, переконана рідня, схожий Валерій Олександрович – і зовнішністю, і характером, навіть звичками.) Українська, польська культурна атмосфера, захоплення в ранньому віці поезією Генріха Гейне переплавилися згодом в оригінальне явище – епос Шевчука.

Отже, він належить до письменників, вихованих на перехресті двох культур – народно-національної та загальноєвропейської.

За нашим переконанням, окремішність В. Шевчука полягає також у його особливому місці поміж шістдесятників. На цьому наголошують і Роксана Харчук, і Людмила Тарнашинська. Остання слушно твердить: “Офіційній літературі Валерій Шевчук ніколи

не служив, відкидаючи геть облуду соцреалізму, а трагічної дисидентської долі щасливо уникнув (на відміну од брата, який відсидів у таборах і лише тепер повертається в літературу) в силу своєї вдачі, обравши за метод протидії системі не публічні виступи, а тихе «книжне підпілля» [3, с. 92]. Тому, переконана дослідниця, Шевчука не сприймали ні письменники, вірні системі, ні письменники-дисиденти.

Про початок шістдесятих років в автобіографії митець розповідає захоплено: «...цікаве життя, ми були тоді в надзвичайному піднесенні» [8, с. 462]. Він наводить свідчення власної творчої активності: з'явилася окрема сторінка його прози в «Літературній газеті»; протягом 1961–1962 рр. написав 38 новел, 13 оповідань, які, за статистикою автора, «викликали ...14 відгуків у пресі» [8, с. 463]; багато мандрував, зокрема по Чернівецькій області; працював «як консультант прози Комісії по роботі з молодими СПУ» [8, с. 462]; познайомився зі старшими письменниками – В. Сосюрою, Б. Антоненком-Давидовичем; брав участь у Всесоюзній нараді молодих письменників у Москві тощо. Його «ровесниками були І. Драч, М. Вінграновський, І. Жиленко, В. Підпалый, М. Сингаївський, М. Сіренко, С. Зінчук, О. Булига, В. Житник, Г. Кириченко, В. Кравець, А. Сім'ячко, Н. Кашук та ін.» [8, с. 461].

В одному з недавніх інтерв'ю письменник резюмує: «Що ж зробили шістдесятники? Ми заперечили тоталітарну естетику, а натомість виступили на захист національної мови і культури, свободи художньої творчості. Ми намагалися відродити, пробудити своїми творами та активною громадською діяльністю національну свідомість» [6].

Таким чином, становлення Шевчука-письменника збіглося з періодом протидії ідеологічному одурманенню народу. Він намагався відродити, пробудити своїми творами та активною громадською діяльністю національну свідомість.

У літературу Шевчук прийшов після віддалених від неї пошуків і занять: закінчивши в 1956 році школу, захотів стати геологом і навіть працював у геологорозвідувальній експедиції, вступав, але не вступив до Львівського лісотехнічного інституту, працював на будівництві, навчався в технічному училищі, де здобув професію бетонника. Проте «вабила все більше й більше українська філологія, власне, літературознавство» [8, с. 458], тому 1958 року став студентом історико-філософського

факультету Київського університету.

Літературними вчителями Валерій Олександрович називає Григорія Сковороду («Я почав вивчати Сковороду з 18-річного віку, тому його вчення справило на подальшу мою творчість незабутнє враження» [6]), Василя Чумака («його вірші мене просто потрясли – вразила молодеча проникливість, несподівані образи, свіжість, це була нестримна стихія слова, притому слова українського» [6]), класиків української літератури – Тараса Шевченка й Івана Франка («Вони навчили до останньої краплини віддавати свій талант і працю рідній землі – Україні» [6]).

Можливо, дещо незвичним є те, що Шевчук вдається до аналізу та певного коментування своєї біографії, творів; особливо на рівні прототипів, художніх засобів. Він говорить про специфіку власної прози 60-х, 70-х, 80-х років, виділяє провідні тенденції епосу 90-х, згадує факти, події, явища свого життя. Це та інше знаходимо в його мемуарній прозі: «На вступі до храму. Моя рання проза: Роздуми, факти і тексти», «На вступі до храму. Мої перші повісті (роман). Самодослідження», «На березі часу...». Таке ретельне коментування, переконана Р. Харчук, може свідчити «не лише про педантизм автора, який прагне залишити точний автокоментар, а й про його намагання вплинути на рецепцію своєї творчості» [5, с. 55]. На запитання, чи продовжує писати зараз, митець відповідає: «...продовжую, проте вже не такі великі твори, схилився більше до так званого малого роману» [3].

Число три – визначальне у творчій долі митця. Прозовий набуток письменника розпадається на три групи: твори про сучасність («Маленькевечірнє інтермецо», «Дзигар одвічний», «Стежка в траві. Житомирська сага»); історичні полотна («Три листки за вікном», «На полі смиренному»); умовно-асоціативні, філософські епічні зразки («Птахи з невидимого острова», «Сповідь», «Мор»).

Сам Валерій Олександрович свідчив: «...трима дорогами я ішов: давня поезія і літопис С. Величка – одна, історичні повісті – друга, сучасна проза – третя» [8, с. 464]. Ми переконані, що ці «три дороги» тісно між собою переплетені. Адже постійне «спілкування» із зразками літератури XI–XVIII сс. спричинило з'яву барокових і необарокових тенденцій у прозі сучасної тематики або притчево-символічного плану в історичних епічних полотнах.

Долаючи першу дорогу (а під *дорогою* розуміємо найперше мандрівку духу), Шевчук, за його ж словами, лишав власний відбір ес-

тетичних цінностей давньої української літератури – пам'ятки, які можуть бути цікаві для сучасного сприймання. З-поміж них: “Аполонова люття: Київські поети XVII–XVIII ст.” (1982), “Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні в XVI–поч. XIX ст.” (1984), “Антологія української поезії XI–XVIII ст.” (1984), “Марсове поле. Героїчна поезія на Україні в X – поч. XIX ст.” (1988–1989) – книги, які містили твори, що їх упорядкував, прокоментував і переклав літератор. А ще переклади з давньоукраїнської прози, у тому числі й спадщини Івана Вишенського. Про переклади “барокового маестро” науковець П. Білоус розмірковує: “Перекладацька робота, отже, чинилася свідомо, щоб та література, яка привернула увагу сучасного письменника, “могла ввійти в живий літературний процес”, тобто маємо цілеспрямований намір – не просто відкрити, реконструювати літературні пам'ятки, а зробити їх одним із факторів впливу на художню свідомість нинішнього реципієнта” [1, с. 9].

Величним науковим досягненням стала “Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть” (2004). Над цієї книгою у двох томах Шевчук працював кілька десятиліть, почавши з дипломної роботи “Публікація документальних матеріалів з історії України у XVIII ст.” (1962–1963), у якій в основному розглядав літопис Самійла Величка і яка обіймала, за свідченням самого “дипломника”, близько 250 рукописних сторінок. “Муза...” вкотре продемонструвала, що її автор – історик за фахом, митець – за покликанням, адже архівні джерела, древні манускрипти, тексти XV – початку XIX cc. він доніс поколінням XXI віку як “живе буття часу” (В. Шевчук). Дослідження ще раз підтвердило глибинне проникнення Шевчука в культурний пласт доби бароко. “Крізь усе моє творче життя проходить і досі триває це безмежне захоплення течією бароко” [3], – свідчить у дні свого сімдесятирічного ювілею. Валерій Олександрович доводить, що “бароко не італійське, не польське, а саме українське – автентичне і водночас частина європейської культури” [3]. Звернувшись ще в 60-х роках до барокової поезії, Шевчук виступив проти офіційного літературознавства, яке “оглядалося” на тоталітарні заборони, негативно ставилося до цього мистецького явища.

І на науковій стежі Шевчук є своєрідним митцем слова, поборником національного розвою, утверджувачем українства та українськості. Доведемо нашу думку на прикладі лише однієї статті Валерія Олександровича,

яка стосується “Історії Русів” [7]. Наш акцент на цій праці не випадковий. Адже, за твердженням Шевчука, “Історія Русів” – це твір, який дав “підстави до національного пробудження в освічених сферах суспільства...” [7, с. 5]. Тобто, розуміємо, до такого “історіософського трактату, що мав форму гострого політичного памфлету” [7] (звернемо увагу: уже в другому реченні автор чітко окреслив жанрову сутність “Історії Русів”), необхідний особливий дослідницький підхід.

Умовно поділяємо розвідку Шевчука на 6 частин. Перша, яка виконує роль преамбули, умотивовує “Історію Русів” як зразок пам'ятки, що акумулювала національну енергію, явила світові приклад культурної національної самооборони.

Наступна частина – спроба окреслити та розгадати таємниці трактату: “...де і коли <...> був написаний, хто його автор, які джерела його, ідеологію якого середовища він відбивав, чому він написаний російською мовою, де подівся автограф і тому подібне” [7, с. 6]. Шукаючи відповіді на ці питання, Шевчук звертається до численних джерел, висловлювань авторитетних суспільно-політичних і культурних діячів. Однак нерідко піддає сумнівам окремі факти, котрі утвердилися в наукових колах.

Він вибудовує майже детективну історію виявлення історіософського твору та “введення його в суспільний ужиток” [7, с. 6], насамперед стосовно рукопису віднайденого в бібліотеці містечка Гринєва Стародубського повіту Чернігівської області. Свої сумніви дослідник логічно вмотивовує; аргументовано утверджує власне розкриття таємниці.

Подібно розкодовано й другу таємницю давньої книги – час її написання. Найбільше місця в статті займає розгадка третьої таємниці, пов'язаної з авторством “Історії Русів”. Шевчук відкидає версію про Георгія Кониського. Він вважає, що історіософський твір писала людина, яка, “напевне, навчалась у Київській академії” [7, с. 9]. Розглядаючи версію про Григорія Полетику та його сина Василя як імовірних авторів, Шевчук вдається до глибоко аналізу усіх попередніх думок і лише потім твердить: гіпотеза “про спільне написання твору батьком та сином Полетиками також не має під собою достатніх підстав” [7, с. 10]. Не приймає він і версії про Олександра Безбородька, бо не бачить достатніх аргументів на її користь.

В. Шевчук детально обґрунтовує варіант, за яким автором “Історії Русів” міг бути Архип Худорба: він народився в той час,

коли, за підрахунками дослідника, міг народитися автор трактату, пройшов той самий життєвий шлях, який і здогадний автор “Історії...”. Проте Шевчук найвагомим аргументом називає достовірне повідомлення про укладання Худорбою історії, вільно супроти російського уряду спрямованої. Валерій Олександрович ставить питання: “...а що, коли “Історія Русів” та історія Архипа Худорби один і той же твір?” [7, с. 14] Зауваживши, що розв’язати це питання сьогодні не можна, Шевчук припускає: “історія Худорби та “Історія Русів” – один і той-таки твір” [7, с. 14], і подає цілком гіпотетичну картину. У XVIII столітті, до смерті автора (а написав його А. Худорба, коли вийшов у відставку в 90-х роках), він поширення не мав, тобто існував в одному примірник. Після його смерті (близько 1810 року) з рукопису знято кілька чи одну копію. Ці копії (копія) поширилися; саме копіїсти поставили біля твору ім’я Кониського (є копії без такого імені). Ці списки мали локальне поширення, бо йшлося про збереження нелегальної книжки. Свого ж імені автор не зазначив також і з конспіративних міркувань. Отже, припускає Шевчук, “Історія Русів” відтоді почала існувати окремо, без зв’язку з іменем Худорби. Водночас хтось із родичів А. Худорби в 1825 році чи близько того року розкрив сусідам (або приятелям) факт існування рукопису. Що то за рукопис, ніхто не знав, знали тільки, що це історичний твір, і в ньому викладено вільнолюбні думки, зокрема проти російського уряду.

Шевчук переконаний: така ситуація цілком можлива, але фактів для її підкріплення поки що нема, та й навіряд чи вони знайдуться. Він пише: “Повністю ж таємниця авторства при тих даних, що їх маємо, залишається нерозгадана; відомо тільки одне: “Історія Русів” та історія Архипа Худорби між собою тісно зв’язані, і цього факту обійти увагою аж ніяк не можна” [7, с. 15].

У третій частині статті автор простежує вплив “Історії Русів” як найвизначнішого твору української національно-політичної думки кінця XVIII століття на багатьох видатних митців, особливо у 30-і роки XIX ст., “коли поширився рукописно” [7, с. 16]. Він називає імена О. Пушкіна, М. Гоголя, І. Срезневського, М. Метлинського, М. Костомарова, Є. Гребінки, Т. Шевченка, П. Куліша та інших, які так чи так доторкнулися до пам’ятки давнього часу.

Звертаючись у наступній частині дослідження до питання “Що ж собою являла

“Історія Русів” як твір?” [7, с. 18], докладно з’ясовує всі теми, яких торкався автор XVIII ст. Таким чином він подає “схему його історичного бачення” [7, с. 21]. Для сучасного науковця важливо, що творець “Історії...” посправжньому демократично налаштований, щиро співчуває долі свого пригнобленого народу, є ворогом тиранії. Завершує статтю огляд критичних праць стосовно трактату.

Ця та інші статті В. Шевчука з проблем і явищ давньої літератури дозволяє дійти певних узагальнень: інтерес до літературознавства в науковця виник дуже рано (за свідченням Валерія Олександровича, у 17 років); його посилив і ґрунтовно підживив період навчання в університеті (1958–1963) та праці в науково-методичному відділі музеєзнавства (Києво-Печерська лавра); у наукових колах 60-х років спостережене обережне звернення до Бароко, що стало своєрідним поштовхом для Шевчука: він реконструює “зредукований у художній свідомості українців” (П. Білоус) літературний період; переклади давньоукраїнських творів заохочували до їх дослідження: перекладаючи, Шевчук одночасно модернізує (осучаснює) той чи той твір минулого письменства, додає до перекладу коментарі; праці з проблем давньої літератури мають переважно “есеїстичний характер”; захоплення давньої національною літературою дає матеріал для власної художньої творчості митця (наочний приклад — романи “Три листки за вікном” та “На полі смиренному”).

Ми вважаємо, що творчий набуток В. Шевчука можна поділити на три періоди:

1) проза кінця 60-х років. Звичайно, Шевчук прийшов у літературу 1961 року, але тоді то був Шевчук-початківець, Шевчук-реаліст. У 1968 році він звернувся до умовних форм, випустив роман “Набережна, 12”, повість “Середохрестя”, написав перший варіант повісті “Мор” (остаточна редакція – 1983, надруковано 2006-го). Завершила перший період книга “Вечір святої осені” (1969). Уже тоді письменник засвідчив увагу до незвичайних психічних станів людини, яка перебуває у виняткових ситуаціях;

2) “важкі сімдесяті” – період “схими”. Восени 63-го Валерій Олександрович “відчув біля своєї особи” холодне мовчання [8, с.464]. Шевчук писав, “не маючи жодної надії щось із своїх писань надрукувати” [8, с. 467]. Наснажений ювілеєм Сковороди, створив п’єсу “Сад”; продовжив роботу над романами “Три листки за вікном” (1968–1981; 1988-го відзначений Державною премією імені Т. Г. Шевчен-

ка, а в 1991-му – премією Фондації Антоновичів), “Дім на горі” (1966–1980); уклад збірку повістей “Крик півня на світанку” (1979). Л. Тарнашинська доводить, що в 70-ті рр. Шевчук звернувся до фольклорно-фантастичної повісті та оповідання з елементами готики;

3) найплідніший період – творчість 80-х років ХХ – поч. ХХІ сс.: збірка повістей “Камінна луна” (1987), “Птахи з невидимого острова” (1989), роман-есе “Мисленне дерево” (1989), “Дзигар одвічний” (1990). Визначальне для цього часу те, що автор звернувся до жанру історичної фантастики: книги повістей “У череві апокаліптичного звіра” (1995), “Біс плоті” (1999), “Жінка-змія” (1998), романи “Око прірви” (1996), “Юнаки з вогненної печі” (написаний 1991-го, надрукований у 1999 р.). Вік ХХІ теж прикметний значною кількістю творів: “Срібне молоко” (2002), “Темна музика сосон” (2003; до цієї книги, крім однойменного роману, увійшов автобіографічний “Сад житейських думок, трудів та почуттів”), “Привид мертвого дому” (2005), “Сон сподіваної віри” (2007) та ін.

Визначати особливості стильової манери Шевчука – завдання складне і до певної міри майже не розв’язне. Його зараховують то до необарокових, то неонародницьких письменників; вважають творцем сучасної фольклорної фантастики, історичної фантастики; він фігурує як очільник “житомирської школи”, тобто протиставлений модернізму та космополітизму. Ми погоджуємося з думкою Р. Харчук, що творчість Шевчука – складна модель, яку не можна звести до одного знаменника [5, с. 57]. Переконані: треба говорити про дискурс Валерія Шевчука – сучасного письменника, автора оригінальних за будовою і змістом мистецьких зразків.

Отже, Валерій Олександрович Шевчук, прозаїк, драматург, публіцист літературознавець, – це той сучасний книжник, котрий репрезентує елітарне письменство, малочисельне у своєму якісно-кількісному вимірі, але таке потужне у плані мистецько-естетичному. Залишаючись рабом літератури, він зберігає внутрішню свободу, будує власний і всезагальний храм, вирощує “сад житейський” (В. Шевчук), прагне зберегти та примножити мудрість своєї держави.

Література

1. Білоус П. Давня українська література у творчості Валерія Шевчука / П. Білоус // Українська мова та література. – 2009. – Ч. 33. – С. 6–10.
2. Павлишин М. Міфологічне, релігійне та філософське у прозі Валерія Шевчука / М. Павлишин // Павлишин М. Канон та іконостас. – К., 1997. – С. 143–156.

3. Тарнашинська Л. Художня галактика Валерія Шевчука: постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури / Л. Тарнашинська. – К., 2001. – 246 с.

4. Фенько В. Ірраціональне в художньому світі Валерія Шевчука і жанрові особливості його історичних повістей / В. Фенько // Роди і жанри літератури. – Одеса, 1997. – С. 203–204.

5. Харчук Р. Творчість Валерія Шевчука 90-х років ХХ ст.: між модернізмом і неопозитивізмом / Р. Харчук // Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період: [навч. посібник]. – К., 2008. – С. 52–68.

6. Шевчук В. Інтерв’ю / В. Шевчук // День. – 2009. – 20 серпня. – С. 7.

7. Шевчук В. Нерозгадані таємниці “Історії Русів” // Історія Русів / [перекл. І. Драча; вступ. ст. В. Шевчука]. – К., 1991. – С. 5–28.

8. Шевчук В. Сад житейських думок, трудів та почуттів / В. Шевчук // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: У 4 книгах. – К., 1994. – Кн. 3. – С. 451–468.

Vira Meleshko

Modern publisher Valeriy Snevchuk

Two interconnected persons of Valeriy Shevchuck as a scholar and a writer are distinguished in the article. The author of the research profoundly proves that Shevchuck's works and literary studies aim to determine the role and place of the person in the cultural space of the epoch. It is emphasized that V. Shevchuck's life, literary and scientific activity are full of unpredictability, extraordinariness, sometimes even mystery, but he belongs to the writers brought up at the crossing of two cultures – national and common European.

Key words: Valeriy Shevchuck, memoirs, Old Literature, Baroque, periods of creative activity.

Веѣа Мелешко

Современный книжник Валерий Шевчук

В статье выражено две взаимно-обусловленные ипостаси Валерия Шевчука: как научного деятеля и писателя. Автор аргументировано доказывает, что его художественные произведения и литературоведческие исследования отличаются стремлением определить роль и место человека в культурном пространстве того или иного времени. При этом подмечено: жизнь и литературно-научная деятельность В. Шевчука исполнены непредсказуемости, необыкновенности, иногда даже мистичности, а он относится к художникам слова, воспитанным на скрещении двух культур – народно-национальной и западноевропейской.

Ключевые слова: Валерий Шевчук, мемуары, древняя литература, Барокко, периоды творчества.

Надійшла до редакції 20.10.2009 р.

